

EL "98 " EN LA LITERATURA CATALANA Isidor Cònsul

En el número de noviembre-diciembre de l'any 1961, "Serra d'Or" dedicà un ampli dossier monogràfic a Joan Maragall, amb motiu del cinquantenari de la seva mort. En un dels articles, *Joan Maragall i la "jove generació d'escriptors castellans"*, Joaquim Molas demostrava que el poeta català havia estat el primer a teoritzar sobre la nova manera de fer literatura que caracteritzà l'anomenada "Generación del 98". En carta a "Azorín" (22-I-1901), Maragall comentava l'impacte que li havia suposat la lectura de *Diario de un enfermo*, i les dues primeres obres de Pío Baroja - *Vidas sombrías* i *La casa de Aizgorri* – i encara sembla fonamental subratllar l'olfacte crític de Maragall en destriar l'antiretoricisme com un dels trets fonamentals de la generació: **Me ha parecido ver, escriu Maragall, la misma tendencia y todo ello, cobijado por *El alma castellana de usted*, empieza a hacerme sospechar si ustedes, los de la nueva generación, han vuelto a encontrar, a fuerza de seriedad y sinceridad, el espíritu inmanente del arte castellano en un nuevo sentido de su lenguaje, el sentido de la sobriedad, cosas una y otra desconocidas (a mi modo de ver) por los escritores castellanos de muchísimo tiempo (...) que a fuerza de hacer juegos malabares con la riqueza más superficial de la lengua castellana, acabaron por perder su sentido íntimo e hicieron traición en su arte el alma castellana austera y poderosa por su misma austeridad (...)** Un mes després, el mateix Maragall feia públic aquesta especulació a "Diario de Barcelona", amb l'article *La joven escuela castellana* (28-II-1901) i hi desplegava la primera formulació crítica coherent sobre el nucli originari del 98 ("Azorín" i Baroja, fonamentalment). A propòsit d'aquesta primera reflexió generacional, Joaquim Molas puntualitzava, l'any 1961, que havia estat obviada per bona part de la historiografia literària sobre el 98. Actualment, segueix, si fa no fa, en la mateixa situació d'orfandat i manca de reconeixement explícit.

A banda que fos Joan Maragall el primer a parlar d'una nova sensibilitat instal·lada en les lletres castellanes finiseculars, les primeres mostres de la memòria catalana sobre la crisi del 98 es desplegaren en el clima regeneracionista accelerat pel desastre i en una perspectiva més política que no pas literària. És un moment que, des de Catalunya, s'albiren estratègies de futur divergents al fet d'anar a remolc d'un règim caciquista, oligàrquic i caduc, estigmes del parlamentarisme espanyol, segons el mateix Joan Maragall. Anys a venir, Miquel del Sants Oliver s'hi referirà de nou parlant de la fluïdesa d'un sistema que havia oblidat la iniciativa privada, no sabia quins eren els motors de la vida moderna i on tothom volia viure a l'esquena de l'Estat **a riesgo que no quedase nadie para hacer vivir al Estado.**

Passada la primerenca especulació crítica de Maragall, fou Miquel dels Sants Oliver qui també s'adonà de l'existència d'una literatura nova, així com l'esperança d'una florada regeneracionista en els escriptors que més tard serien eixos de la "Generación del 98". En dos papers de 1907, *Otra generación* i *La literatura del desastre*, l'escriptor mallorquí desplegà, amb un encert considerables, un cop d'ull analític al grup del 98 i hi repassava, a la vegada, els vicis d'una manera de fer espanyola que havia conduït a l'ensulsiada de la fi de segle: un tarannà, remarca Oliver, on ningú no semblava disposat a engrandir ni a impulsar Espanya: **el eje de nuestra pedagogía, en relación con el patriotismo, descansaba sobre el halago continuo de la vanidad nacional. Éramos los más valientes y los de mayor inteligencia; nuestro suelo el más privilegiado, nuestras mujeres las más bellas, nuestros poetas los más inspirados, nuestros oradores los más elocuentes del mundo. Se alteró y deformó el concepto de patriotismo (...) ¡Cuántos hemos sentido i deplorado después aquella alteración, aquella torpe deformación de los hechos! (...) ¡Si en todo éramos los primeros!**

LA MEMÒRIA LITERÀRIA: JOAN MARAGALL

Quan es repassa la literatura de creació que fa de memòria catalana de la crisi de 1898, surten tres temps verbals que conjuguen l'abans intuït, el present del desastre i la seva immediata projecció en el futur. Si fa no fa com el tercet de poemes de Maragall, *Els tres cants de guerra*, que falquen els tres moviments de l'ensulsiada: *Els adéus* (1896), *Oda a Espanya* (1898) i *Cant del retorn* (1899). En el primer, els versos són un comiat als soldats que van de dret a la desgràcia i ressonen amb el mite bíblic de la guerra entre germans. Un toc d'atenció que era coherent amb l'actitud intel·lectual del mateix escriptor en els articles contra la guerra. D'aquestes dates és un dels papers més comentats de Maragall, *La independència de Catalunya*, on deixà escrit que el pensament espanyol era mort i sense cap **significació ni eficàcia dintre del moviment general d'idees del món civilitzat. Per això nosaltres, que tenim cor de seguir dintre d'aquest moviment general, hem de creure arribada a Espanya l'hora del campi qui puga, i hem de desfer-nos ben de pressa de tota mena de lligam amb una cosa morta.** Una reflexió que tampoc no s'allunya del segon d'*Els tres cants de guerra*, ni de la contundència del seu darrer vers: **Adéu, Espanya!** Tot i això, el poeta català recuperava un any després una certa prudència regeneracionista en el cant de cloenda de la trilogia, *Cant del retorn*, i en subratllava, alhora, les dificultats en l'article *La regeneració política*

La nit del 17 de gener de 1903, Santiago Rusiñol estrenà *L'héroe*, al teatre Romea que, segons el testimoni de Josep Pla, fou una de les explosions contradictòries més voluminoses que recorda la història teatral barcelonina. Un notable triomf de l'autor i dels actors, però l'obra només es representà una vegada. Davant de les fatigues del governador, González Rothwos, Rusiñol va considerar més prudent passar la frontera. *L'héroe* és una sàtira sense pal·liatius a la guerra colonial de Cuba i Filipines i al militarisme buit de l'Espanya de la Restauració. Un melodrama que ridiculitza l'exaltació dels valors oficials espanyols i els oposa a les virtuts del treball de la menestralia catalana. A mesura que l'obra avança, el protagonista, "l'héroe" esdevé un pobre diable víctima de l'afalac i d'una retòrica oficial que es desfà patèticament. Quan mor en la darrera escena, el seu botxí deixa clar que no ha mort cap heroi: **I què he d'haver mort l'Hèroe. He mort el gandul! Mireu-los allí! els del teler són els héroes.**

L'any 1899, la pèrdua de les colònies i l'enorme cost de la guerra mogueren al ministre de finances Fernández Villaverde a increments tributaris per paliar el malpàs de l'hisenda pública. La mesura aixecà a Catalunya una enorme protesta acoïbada per la Lliga de Defensa Industrial i Comercial que acabà amb l'episodi conegut com a Tancament de Caixes, això és, l'abstenció del pagament de la contribució. En l'àmbit literari, motivà una punyent i divertida al·legoria narrativa, *Tanqueu les portes! Fantasia egipciaca*, del tarragoní Josep Pin i Soler, publicada a la revista "Joventut", el març de 1901, però escrit, segurament el mateix 1899. L'autor situa l'acció a l'antic Egipte i construeix una ficció on tots els elements de la política hispànica tenen la seva correspondència metàforica. Així qui ocupa el palau de Tebes és un infant inconscient (Alfons XIII), dominat per un "Gran Mago" i un altre de menor (Cànovas i Sagasta) que es turnen en l'exercici del poder. El relat continua amb el descontentament popular davant la política dels mags perquè, de feia temps, els habitants de l'"Ultra-Nil" (les colònies) s'havien aixecat en guerra contra la metròpoli ajudats per uns indis de cabellera roja (els ianquis) que parlaven de justícia i de llibertat. Després, perduda la guerra i signada la Pau de París (**quan tot fou malmès, viles retudes, naus enfonsades y la flor de la joventut egipciaca en les tenebres del no ser**), ja no es podia demanar més a una pobra gent que havia pagat el seu escot **amb los fills de llurs entranyes**. Per això, quan el govern els demana nous impostos, **se reuniren al Forum pera protestar, cridaren com folls dient que no volian pagar, juraren que de primer lo Sol s'aturaria abans que'ells mudessen de parer**. És l'episodi del Tancament de Caixes que va moure gresca a uns quants mesos per Catalunya, sobretot a Barcelona. Tot i que, passada la primera empenta **Lo Procónsol que governava la vila en nom dels Magos, n'envia uns quants a les gemonies, unes gemonies de per riure, y tots los qui havien cridat tant per carrers i plasses, clogueren la**

boca, obriren la bossa y pagaren (...) con recargo. Han passat uns casos més estranys en l'antich Egipte!

"GAZIEL", SAGARRA I PLA

Els noms esmentats fins ara visqueren el present de la crisi del 98 des de l'experiència intel·lectual d'escriptors adults. Ben diferent, doncs, dels que es proposen a continuació, el primer dels quals, Agustí Calvet, "Gaziel", nascut a l'octubre de 1887, era un minyó que no havia fet els onze anys en els mesos més forts del desastre de 1898. Per aquesta raó, un dels papers que conformen *Tots els camins duen a Roma* porta un títol tan significatiu com *La pèrdua de les colònies vista per un adolescent*. Tot i això, en l'obra de "Gaziel" hi ha una primera referència a les guerres colonials al volum *Sant Feliu de la Costa Brava*, on constata la paradoxa que el moment més alt de la indústria tapera arribés entre 1895 i 1900, quan tot Espanya sagnava de **dolor i vergonya; i quan a Catalunya mateix tot era també dol i tenebra, davant la pèrdua d'uns mercats que ningú no veia com poder compensar**. Per contra, a Sant Feliu els negocis rutllaven magníficament, **les finances estatals i el patrimoni col·lectiu se n'anaven a fons; però com més baixava la pesseta, més s'enriquien els traficants en suro, que cobraven el seu preu en divises, generalment en lliures esterlines, la millor moneda del món**.

A *La pèrdua de les colònies vista per un adolescent*, "Gaziel" recorda els anys escolars als jesuïtes de Casp, el prestigi dels generals Polavieja i Weyler, i la decisió política de Cánovas d'anar a totes en la contesa colonial: **"hasta el último hombre, hasta la última peseta"**. De Polavieja reporta la seva relació amb els jesuïtes que el presentaven com **un heroi extraordinari i amfibi, mig guerrer de la pàtria mig apostol de la fe**; un detall que contrastava amb l'opinió del pare de "Gaziel", convençut **que pel camí de la guerra, anàvem a la catàstrofe. De manera que jo al col·legi respirava una atmosfera patriotera, catòlica i idealista, exaltada fins al capdamunt, mentre que a casa, anava rebent com si fossin dutxes reparadores, les veus realistes del bon sentit, de la relativitat de les coses i del seny**. Les giragonses de la memòria li recorden la successió dels fets entre 1896 i 1898, la mort del cabdill rebel Maceo, gairebé un mite per als colegials barcelonins; després l'assassinat de Cánovas i imatges de vivències infantils amb escenes de dolor al port, la manifestació republicana i pacifista del 17 de febrer de 1898, l'esbroncada popular, en la rua del carnaval, a uns americans que se la miraven i la notícia d'una joguina rudimentària d'aquells mesos sobre la voladura del "Maine". Records que es tanquen amb un cop d'efecte d'escena costumista, un dia de mercat a Sant Sadurní d'Anoia, l'any 1900 o 1901: la presentació d'un general Weyler **sec, escanyolit i lleig, espellifat i estrofolari, com un segador castellà arrossinat que**

s'hagués perdut pels volts de Vilafranca, barallant-se per pujar a la diligència de Sant Quintí de Mediona on Weyler tenia terres i una casa.

Si, l'any 1898, Agustí Calvet era un minyó d'onze anys, migpensionista dels jesuïtes, Josep M. de Sagarra nascut el 1894, era un infant de quatre, i Pla, que arribà a aquest món el 8 de març de 1897, era a punt de fer els setze mesos quan se sabien les noves del desgavell tràgic de Santiago de Cuba. En funció, doncs, de la cronologia, els papers de Sagarra i Pla sobre el 98 tenen, d'una manera general, l'assossegament del pa reposat i la punta de distància de qui s'ho mira amb una certa perspectiva.

En aquest text imprescindible que són les *Memòries* de Josep M. de Sagarra abunden els petits detalls sobre el 98 que, en general, tendeixen a obviar el desastre i més aviat espigolen experiències entre els noms més coneguts de la "Generación del 98". Així, Machado, "Azorín", Baroja, Valle-Inclán i Unamuno s'hi passegen com a referències puntuals de lectura i com a experiència viscuda en el temps que Sagarra era a Madrid, entre 1916 i 1918, estudiant a l'"Instituto Diplomático y Consular". Entre els seus professors, per exemple, emfasitza la vàlua i el prestigi de Rafael Altamira, seguidor conspicu del regeneracionisme de Joaquim Costa. També observa com passegen Pio Baroja i "Azorín" entre el riu de gent que es mou de la Puerta del Sol i la Carrera de San Jerónimo. El jove Sagarra, a més, es féu soci de l'Ateneo i assistia amb regularitat a la **cacharrería**, l'espai ateneïsta per al lliure pensament, fama de caverna **fàustica i anòmala**, i sovintejada per una fauna de **personatges específicament ganduls que (...) han fet servir l'Ateneo per a vociferar, per a discutir, per a estossegar o per a roncar**. Però també hi acudien Pérez de Ayala, Enrique de Mesa i Enrique Díez Canedo, amb els quals lligà Sagarra una fluïda relació d'amistat, sobretot amb el darrer, que féu mans i mànigues per obrir-li les portes del Madrid literari. Entre els noms de més èmfasi que acudien a l'Ateneo madrileny s'hi comptaven, entre altres, Ramón Maria del Valle-Inclán, de qui Sagarra fa una ajustada evocació en un moment que l'estrafolari escriptor passava pel una excel·lent tongada creativa: l'època dels **esperpentos** i dels poemes de *Pipa de Kif*, **que va llegir un vespre al saló d'actes (...) Valle-Inclán era magnífic explicant butllofes amb el seu parlar papissot i sincopat, que en el moment oportú es produïa amb un gall que s'esquerdava líricament, o es deprimia amb una veu lúgubre de caputxí que passa gana (...)** Ha estat una figura colossal, i en els seus escrits hi ha molt d'or autèntic, a desgrat d'un llautó que no deixa de ser forjat amb murrieria i fins amb ànima, en la seva persona de carn i ossos i en la paperina al·lucinant de la seva imaginació va existir un dels espanyols més rics en matèria fàustica. Era naturalíssim que Valle-Inclán, Baroja i Unamuno mútuament no es poguessin veure; si els haguessin deixats, s'haurien

menjat el fetge l'un a l'altre; i dic que era naturalíssim perquè tots tres portaven dins un fantasma excepcional i exclusivista que no estava per competències.

Tot i això, Sagarra considerava Pío Baroja **la figura més important de la literatura espanyola del segle present** i, anys més tard, en un article de 1934, *Baroja i el cafè* (recollit a *L'aperitiu*, 1937), Sagarra accentuà aquesta admiració per l'obra de Baroja. Després de llegir *Las Noches del Buen Retiro*, l'autor català emfasitza que fa anys que no llegeix novel·les en espanyol, però una excepció, només, amb **un autor, i aquest és el senyor Pío Baroja**. Amb les obres de Baroja, apunta, **em passa una cosa particular: llibre que publica, llibre que jo compro i que generalment llegeixo de cap a cap. Jo sé que difícilment Baroja m'ha de descobrir cap Mediterrani. Té una mentalitat d'una altra època, sap unes quantes coses que ha repetit cinquanta mil vegades; ha escrit mitja dotzena de llibres ben deixats i plens de suc, que difícilment Baroja superarà; però malgrat això, aquest escriptor és l'únic escriptor espanyol que m'interessa, amb aquell interès que tenen per a mi les xafarderies extraliteràries, caçades directament d'aquell fum misteriós que surt dels celoberts** .

També l'obra feraç de Josep Pla, cronista minuciós del seu temps, conté nombroses referències a la crisi del 98, a la pèrdua de les colònies, a la resposta política catalana i als escriptors que renovaren la literatura espanyola sota aquest paraigua col·lectiu conegut, no sense polèmica, com a "Generación del 98". Entre els papers més explícits de Pla sobre el tema, hi ha el que titula *El final de segle: el 98*, del llibre *Santiago Rusiñol i el seu temps*, on apunta la teoria que Rusiñol fou un artista en l'òrbita del 98 i fins n'insinua els paral·lelismes que relacionen l'autor català amb els atots més significatius de la generació.

Ara bé, de la maranya de referències que es poden pouar en l'obra de Pla sobre els escriptors castellans del 98, trio, com a exemple, unes breus consideracions sobre "Azorín", Baroja i Unamuno. L'homenot de Palafrugell fou un admirador de l'estil antiretòric dels dos primers, sobretot de l'escriptura delicada i **fabulosament elegant** de José Martínez Ruiz, "Azorín". Des de les pàgines d'*El quadern gris* li adreça una lloa no exempta d'entusiasmes sobre una manera d'escriure **senzilla, clara, diàfana** [que] **no té mai cap caiguda en el recargolament de la frase tradicional castellana (...)** Azorín s'ha inventat un idioma que del castellà només en té les paraules (...) La llengua que maneja Azorín és absolutament personal. L'esforç que ha fet aquest escriptor és literalment impressionant. També fou Pla un notori admirador de Baroja, tot i considerar que s'havia equivocat: **Baroja és un immens escriptor. Però s'equivocà de tècnica. Escriví novel·les (...)** Baroja, enorme escriptor antibarroc, hauria pogut ser el més gran memorialista de la literatura castellana

de tots els temps. D'Unamuno, finalment, en dibuixa un perfil que s'assembla als esquemes dels "homenots" i parla de la seva manera de vestir, la insensibilitat al fred, les tertúlies peripatètiques, les contradiccions i la terrible passió d'escriure: **tenia una tendència a veure el món en forma d'article o de capítol de llibre. Era una forma de deformació professional que no podia, probablement evitar; que tenia en el seu esperit una força decisiva.**

Els testimonis i la memòria del 98 a la literatura catalana és, òbviament, molt més abundosa que l'exposada en aquest article, que no vol tenir altra funció que ser una mostra de la doble recepció del desastre del fi de segle: de la mateixa ensulsiada política i de la generació literària castellana que ha passat als manuals de literatura com a "Generación del 98". I tot plegat en l'avinentesa que va passar fa cent anys.

Isidor Cònsul